

УДК 930.253-028.26:792(477)"19"

Л. Г. КАСЯН*

**АУДІОВІЗУАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ
ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ ХХ СТОЛІТТЯ**

На прикладі документального масиву ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного розглянуто інформаційний потенціал аудіовізуальних документів як одного із джерел вивчення історії українського театру ХХ століття.

Ключові слова: театральне мистецтво; історія театру; історичне джерело; фотографія; *кінофільм*; аудіовізуальні документи; ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного.

Театр – явище багатоліке і багатоіпостасне, давнє і щоразу нове. Ідея театру як моделі, мікрокосму Всесвіту сягає епохи Відродження і бароко: “Великий театр світу” Педро Кальдерона, “Весь світ театр...” Вільяма Шекспіра, “Тератургема” Афанасія Кальнофойського, “Театрон” Івана Максимовича. Концептуалізація сенсу і сутності театру, еволюція метафори “театр-світ” продовжується і в ХХ–ХХІ столітті: “Театр – не дзеркало, яке відображує, а збільшувальне скло” (Володимир Маяковський), “Театр – фрагмент життя в рамці рамп” (*Ілля Шевельов*), “Театр – це місце, де люди бачать самих себе і щось про себе розуміють” (Григорій Ревзін).

Десятиріччя за десятиріччям театр спростовує численні пророкування, що він як мистецтво втратить свою актуальність, що з часом його поглине кіно, телебачення, Інтернет. Театр живе, розвивається, зберігає й утворює нові види і форми.

Театральне мистецтво в Україні має багатовікову традицію з прадавніх часів, що виявлялося в народних іграх і обрядах. У кожному столітті воно закарбувало яскраві віхи, пройшло важливі етапи свого розвитку.

На сьогодні історія світового й українського театру має широку бібліографію. Театру присвячено сотні томів наукових розвідок і науково-популярних публікацій. Зазначимо лише окремі фундаментальні монографічні дослідження: Антонович Д. В. “Триста років українського театру. 1619–1919”; Кисіль О. Г. “Український театр”; “Український драматичний театр: нариси історії” в 2-х т. АН УРСР ІМФЕ; Березкін В. І. “Мистецтво сценографії світового театру: від витоків

---

* *Касян Людмила Григорівна* – провідний науковий співробітник сектору публікації документів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

до середини ХХ століття”; Коломієць Р. Г. “Театр Саксаганського і Карпенка-Карого”; Красильникова О. В. “Історія українського театру ХХ сторіччя”; Станішевський Ю. О. “Національний академічний театр опери та балету України імені Тараса Шевченка: історія і сучасність”; Гайдабура В. М. “Театр між Гітлером і Сталіним. Україна 1941–1944. Долі митців”; Корнієнко Н. М. “Український театр у переддень третього тисячоліття. Пошук: (Картини світу. Ціннісні орієнтації. Мова. Прогноз)”. Театр досліджують історики мистецтва, культурологи, філологи, психологи і педагоги.

Особливості театральної образності й засобовості потребують своєрідних джерел для їх вивчення, адже театральна вистава – феномен стійкого і мінливого. Кожен спектакль живе доти, доки він триває в реальному часі, наступного дня він уже інший. Як зауважила відомий театрознавець А. О. Михайлова: “Мистецтву сцени не дано адекватного засобу фіксації”¹. Дослідники часто змушені звертатися до джерел опосередкованих і реконструювати образ спектаклю, спираючись на документи особового походження (мемуари, листи), відгуки і оцінки сучасників, ескізи декорацій, костюмів, режисерські ремарки, афіші, програмки тощо. Надзвичайної ваги в цьому процесі реконструкції набувають візуальні джерела – фотографії та кінофільми. Інколи вони є єдиними свідками минулого й стають основними джерелами.

Використання фото і кінодокументів як історичних джерел розширює, доповнює методичні можливості дослідників, що у свою чергу дозволяє сьогодні науковцям² говорити про “візуальний поворот” у різних сферах історичної науки.

Джерелознавчим проблемам вивчення аудіовізуальних документів присвячені праці Белгородської Л. В.³, Гедровича Ф. О.⁴, Зайцевої О. В.⁵, Іванова В. М.⁶, Кобелькової Л. А.⁷, Коляди В. О.⁸ Особливе місце у цьому колі робіт посідають праці В. М. Магідова⁹, у яких джерелознавчі питання аудіовізуальних документів мають комплексне, різноаспектне висвітлення. Зокрема, у монографії “Кінофотофонодокументи в контексті історичного знання”¹⁰ вчений детально розглядає історіографічну традицію вивчення кінофотофонодокументів, їх класифікації, термінологічне означення та питання виділення кінофотофонодокументального джерелознавства. Професор В. М. Магідов пропонує розглядати кінофотофонодокументи як “гіперсистему”, що містить зображальну, аудіовізуальну, звукову і знакову інформацію.

Мета нашого дослідження – на прикладі документального масиву ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного проаналізувати інформаційне наповнення аудіовізуальних документів як одного із джерел вивчення історії українського театру ХХ століття.

Фотографія належить до найпоширеніших візуальних джерел. З її появою людство здобуло унікальний інструмент фіксації багатогран-

ності світу, а наука – безцінний засіб збереження та передачі інформації.

З кінця XIX ст. із поширенням та модернізацією фотосправи театральні діячі стали надавати все більшого значення фотографії як документу, що відбиває подію в тому вигляді, у якому вона була зафіксована. Багато театрів організують власні знімальні павільйони. Так, К. С. Станіславський і В. І. Немирович-Данченко в Московському художньому театрі зобов'язують знімати на плівку сцени з вистав і всіх виконавців, “дії” за кулісами та репетиції. Балетмейстер Великого театру, ініціатор фотофіксації О. О. Горський зазначав: “В аспекті театральньо-артистичному світопис має величезне значення. Фотографування окремих артистів у костюмах та гримі, а головним чином повних постановок на сцені, повинно принести, на наше переконання, величезну користь театральній справі взагалі, як стосовно акторської та режисерської практики, так і в сенсі цінного внеску в історію театру”¹¹. Поступово фотографія стає безцінним історичним джерелом, що зберігає інформацію й допомагає реконструювати життя театру в усіх його проявах.

У фондах Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного зберігається понад п'ять тисяч фотодокументів, що висвітлюють театральне життя України з кінця XIX до кінця XX століття. Представлено більш ніж сімдесят театральних колективів.

“Театральний” джерельний масив укладений за хронологічним та географічним принципом. Світлини супроводжуються довідковими даними, що включають інформацію про зафіксовану подію або особу чи осіб, місце, дату, автора зйомки, обліковий архівний номер. Серед фотодокументів можна виокремити подієві фотографії (переважно сцени з вистав, репетиції, підготовка реквізиту), портретні фотографії (артисти в образах персонажів), видові фотографії (екстер'єр та інтер'єр театральних споруд, сценографія окремих вистав, декорації, ескізи костюмів). Представлені як постановочні знімки, так і ті, що зафіксували пульсуючу і мінливу реальність. Фотодокументи, що відбивають особливості життя театру (умовно назвемо їх “театральними”), як візуальні джерела надзвичайно інформативні. Вони фіксують такі деталі, як жест, погляд, вираз обличчя, позу, що дозволяє наблизитися до осягнення перевтілення актора в образ, характер створеного персонажа, сутність і емоційність тієї чи іншої сценічної ситуації, побачити в особливостях гриму, художнього оформлення поєднання унікального і типового в контексті епохи. Фотодокументи відбивають образно-стилістичну динаміку театральних постановок окремих десятиріч: 80-х рр. XIX ст., 10-х рр. XX ст., 20–30-х, 40–50-х, 60–70-х, 80–90-х XX ст. Світлини представляють знакові імена української сцени, дозволяють порівняти трактування тих чи інших образів персонажів у виконанні

різних акторів і різних колективів, наприклад, п'єса “Назар Стодоля” Т. Г. Шевченка у постановці Київського українського драматичного театру ім. І. Франка (Галя – Галина Яблонська) і Запорізького обласного музично-драматичного театру ім. М. О. Островського (Галя – Таїсія Литвиненко) чи візуальні зміни у постановці одного й того ж твору на сцені одного й того ж театру в різний час (“Ревізор” М. В. Гоголя в Київському українському драматичному театрі ім. І. Франка), побачити особливості сценографії й образного вирішення вистав, які зараз не йдуть на сцені, відтворюють декорації та театральні костюми таких знакових театральних художників, як А. Г. Петрицький, Ф. Ф. Федоровський, О. В. Сальман до драматичних та оперних постановок українських театрів. Окрему групу становлять “несценічні” світлини митців: портрети, групові знімки – з родиною, колегами, друзями, шанувальниками.

У створенні будь-якого фотодокумента величезне значення відіграє особистість автора знімка, його бачення і розуміння навколишнього, “стосунки суб'єкта і об'єкта”. У ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного зберігаються фотороботи І. О. Кропивницького, Є. І. Малишевського, В. А. Самохоцького, С. Білозерова, О. Диканя та ін. Дослідження театральної тематики цих фотомайстрів може бути окремим напрямком наукового дослідження.

Архівний масив кінонодокументів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного, присвячених подіям театрального життя, становить близько трьохсот документів, окреслюється часовими межами 1927–1997 рр. і складається з окремих кіно- і телесюжетів, сюжетів з кіножурналів (“Кінотиждень ВУФКУ”, “Кіножурнал” Одеської кінофабрики ВУФКУ, “Радянська Україна”, “Молодь України”, “Україна сьогодні”, “Піонерія”), спецвипусків (“Радянське мистецтво”), кінофільмів, збірників кіно-, телесюжетів студії “Укркінохроніка” та Республіканської студії телебачення. Кінодокументи висвітлюють різні напрямки українського театального мистецтва: діяльність драматичного театру, театру музичного (опера, балет, оперета, мюзикл), лялькового театру, театру для дітей, театру пантоміми та ін. Широко представлено не лише такі відомі колективи, як Національний театр опери і балету ім. Т. Г. Шевченка, Київський український драматичний театр ім. І. Франка, Київський російський драматичний театр ім. Лесі Українки, Київський театр юного глядача, Львівський український драматичний театр ім. М. Заньковецької, Одеський театр опери і балету, а й обласні музично-драматичні театри, театри опери і балету, театри ляльок та юного глядача.

Найбільш ранніми кінодокументами є німий кіносюжет (од. обл. 2601), включений до кіножурналу “Кінотиждень ВУФКУ” 1927 року, в якому показано колектив театру “Березіль” на чорно-

морському узбережжі Криму. На кадрах кіноплівки – керівник театру Л. Курбас, актори Г. Бабіївна, М. Крушельницький, І. Мар'яненко, Й. Гірняк. Камера зафіксувала засідання режисерського штабу, акторів під час читки п'єси, на ранковій гімнастиці, під час відпочинку. А також німі кіносюжети з “Кіножурналу” Одеської кінофабрики ВУФКУ за 1929 рік. В одному з них (випуск № 25/120, од. обл. 1401) відображено прибуття Харківського театру “Березіль” на гастролі до Києва, а в сюжеті випуску № 38/133 (од. обл. 1413) – виступ акторів Театру робітничої молоді (ТРОМ) у літньому військовому таборі дивізії Донбасу Артемівського округу. Сюжет містить кадри зустрічі артистів та фрагменти вистави за романом Д. А. Фурманова “Заколот”.

Дослідження змістового наповнення кінодокументів, зокрема кіносюжетів дозволяє виокремити такі умовні тематичні лінії:

- театральні прем'єри, підготовка нових вистав, окремі постановки;
- початок театрального сезону, відзначення Дня театру;
- ювілейні урочистості, святкування знаменних дат у житті театральних колективів та окремих митців;
- творчі “портрети” українських театрів;
- творчі “портрети” митців, виступи, інтерв'ю митців по телебаченню;
- вшанування пам'яті, траурні мітинги, поховання діячів театру;
- повернення українських театрів з евакуації під час Другої світової війни;
- повоєнна відбудова театральних споруд і початок роботи у мирний час;
- відкриття нових театрів у столиці та обласних центрах країни;
- театральні фестивалі, республіканські огляди театральних колективів;
- гастрольні поїздки українських театрів та гастролі зарубіжних театральних колективів в Україні;
- діяльність Українського театрального товариства;
- “соціально-громадські обов'язки”, театр як знаряддя пропаганди.

Така тематична різноплановість у сукупності відтворює візуальну динамічну картину театрального життя: від показу створення модерних і класичних театральних постановок, творчих шукань акторів і режисерів до особливостей втиснення мистецтва і митців у прокрустове ложе соціально-ідеологічних догм (участь у соціалістичних змаганнях, агітбригадах, виконання договорів про співдружність із заводськими та сільськогосподарськими колективами, участь у заняттях зі стрільби чи здачі нормативів ГПО).

У структурі кіносюжетів можна виокремити кілька змістових планів, що становлять значний джерелознавчий потенціал цих кінодоку-

ментів: інформація про подію (чи особу), констатація факта з коротким коментарем (наприклад, розповідь про нову виставу, початок театрального сезону, театральні фестивалі тощо), зафільмовані фрагменти вистави або вистав, які можуть бути досить тривалими (кілька сцен) і значно перевищувати “суто інформаційний блок”, інтерв’ю з режисером, акторами-виконавцями, глядачами. Таким чином дослідник має безпосередню інформацію (різну за обсягом) про саму виставу, акторську гру, особливості візуальних засобів створення образу (грим, костюм), декорації. При наявності інтерв’ю-частини з’являється можливість із перших вуст почути мотивацію вибору того чи іншого твору до постановки, очікування від роботи, творчу “аналітику”, означити концептуальні моменти в процесі створення спектаклю, відчутти живий пульс театру на час створення сюжету, побачити глядацьку рецепцію.

Окремою тематичною групою є кінодокументи, присвячені представникам “театру корифеїв”: І. К. Карпенку-Карому, М. К. Садовському, П. К. Саксаганському, М. К. Заньковецькій, М. Л. Кропивницькому. Це кіно- та телесюжети про ювілейні заходи (урочисті вечори до річниць народження, творчі збори до днів пам’яті), відкриття та діяльність будинків-музєїв. Особливо цікавими є сюжет із випуску № 74 кіножурналу “Радянська Україна” за 1939 рік “Корифею Саксаганському мине 80 років”, у якому показано П. К. Саксаганського вдома в с. Корчуватому (тепер мікрорайон м. Києва) напередодні свого ювілею та сюжет із випуску № 100 цього ж кіножурналу за 1950 рік “Пам’яті Саксаганського”, де на урочистих зборах у день пам’яті митця спогадами про нього ділиться дружина, актриса Н. М. Левченко-Саксаганська. Документальні фільми “Марко Кропивницький” (1962 р., од. обл. 4374), режисер Г. Крикун; стрічки про І. К. Карпенку-Карого “Карпенку-Карий (Іван Карпович Тобілевич). Сторінки життя і творчості” (1971 р., од. обл. 5543), режисер Е. Головня; “Я так люблю театр...” (1982 р., од. обл. 9207), режисер Я. Лінійчук; “Простіть і прощайте”, присвячений М. Заньковецькій та М. Садовському (1994 р., од. обл. 12241), режисер Є. Ульшин. У кінофільмах використовується широкий спектр писемних і аудіовізуальних документів: листів, щоденників, фонозаписів голосів, унікальні портретні, родинні світлини, фото в ролях, показано особисті речі, меморіальні музеї, пам’ятники, афіші, хронікальні кадри початку ХХ ст.

“Театральна кінохроніка” – зняті фрагменти вистав, фотографії є одним із головних елементів екранного матеріалу, засобом створення документального образу і в документальних фільмах, присвячених театру. Звичайно, слід пам’ятати, що документальний фільм є своєрідною документально-художньою публіцистикою, в якій автори намагаються розглянути факти в певній системі, сукупності, дати образне осмислення того чи іншого явища, події, персоналії, й, закономірно, так чи інак-

ше виказують свою суб'єктивну авторську думку – автора сценарію, режисера, оператора. Під час роботи із цими аудіовізуальними джерелами потрібно враховувати також час створення, загальні соціально-ідеологічні тенденції епохи, які невідворотно накладають свій відбиток на кінопродукцію.

У переважній більшості документальні стрічки за своїм змістовим наповненням є творчими портретами, портретними кінонарисами про театральні колективи (наприклад, фільми режисерів Миколи Літуса “Франківці” (1969 р., од. обл. 4924) про Київський український драматичний театр ім. І. Франка, Людмили Михалевич “Є театр в маленькому містечку” (1969 р., од. обл. 4898) про Тернопільський український музично-драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка та драматичний театр з литовського міста Паневежис, Леоніда Автономова “Одеський оперний” (1969 р., од. обл. 4339), Арнальдо Ібаньеса-Фернандеса “Ці загадкові ляльки” (1977 р., од. обл. 7662) про Харківський обласний театр ляльок) чи окремих митців (“Амвросій Бучма” (1960 р., од. обл. 3077), режисер Ю. Крикун; “Гнат Юра” (1960 р., од. обл. 4648), режисер Г. Гончаренко; “Поліна Куманченко” (1983 р., од. обл. 9391), режисер В. Кислов; “Мар’ян Крушельницький” (1960 р., од. обл. 4649), режисер В. Ляховецький; “Леся Курбас. Для майбутнього” (1988 р., од. обл. 10670), режисер Л. Автономов та ін.), є також і фільми, які можна назвати проблемно-історичними нарисами, присвяченими певній театральній “сфері”. Таким є фільм “Український радянський театр сьогодні” (1985 р., од. обл. 9925), режисер С. Супрунюк. У ньому розглядаються історія та сьогодення, творчі пошуки і здобутки українського драматичного театру.

Фільми-портрети за способом організації екранного матеріалу, подачі зображальної й оповідної складових можуть бути інформаційно-описовими (візуальна картинка (численні фотографії, кадри кінохроніки, зняті фрагменти вистав, репетицій) супроводжуються дикторським текстом, музичним оформленням, наприклад, “Борис Романицький” (1959 р., од. обл. 4650), “Чарівники танцю” (1978 р., од. обл. 7771); фільмами-монологами, у яких зображальна складова поєднується з автобіографічною розповіддю-монологом, роздумом головного героя, який у фільмі виступає як автор, інтерпретатор власної творчості (“Народний артист Анатолій Солов’яненко” (1978 р., од. обл. 7676), “Анатолій Солов’яненко на сцені і поза сценою” (1990 р., од. обл. 11869), “Душа моя співає” (монолог Б. Р. Гмирі) (1971 р., од. обл. 75213); розгорнутими багатоплановими оповідями, що включають описовий матеріал, архівні документи, кадри хроніки, репортажну і натурну зйомку, інтерв’ю, монологи-самохарактеристики, численні спогади, роздуми і оцінки колег, знайомих і близьких. Так, у фільмі “І знову я належу не собі” (1988 р., од. обл. 10891), режисер С. Клименко, автор сценарію

С. Данченко) стрижневим структурним елементом є монолог головного героя – Богдана Сильвестровича Ступки, розповідь про життєвий і творчий шлях, вчителів, однодумців, роздуми про мистецтво, роль митця у суспільстві, акторську професію, власну творчу лабораторію, про зіграні й незіграні ролі. Вона доповнюється, нарощується численними кадрами з театральних та кіноробіт митця, розповідями і коментарями колег, друзів, режисерів, з якими актор працював, показом широкої географії місць, пов'язаних із творчою долею Б. С. Ступки. Такий підхід збагачує образ актора, дозволяє показати його особистісну багатогранність. Стрічка “Спомини і роздуми” (1971 р., од. обл. 6353, режисер О. Машкара) – творчий портрет неперевершеного майстра, титана української сцени Дмитра Омеляновича Мілютенка. Організуючий принцип картини – поєднання, злиття, відзеркалення біографічного й автобіографічного. Про творчий шлях Д. О. Мілютенка, творчу співпрацю розповідає учень та колега К. П. Степанков, який прагне “представити свого учителя якомога повніше у спогадах та роздумах”¹². Монолог К. П. Степанкова є головною оповідною віссю, що органічно сполучає спогади інших (близького друга, актора Є. П. Пономаренка, сина, І. Д. Мілютенка, режисерів О. О. Алова, Т. В. Левчука та ін.), численні фрагменти з вистав та кінофільмів, зняті епізоди репетицій. У цій розповіді створюється не лише багатовимірний портрет Д. О. Мілютенка, а й окреслюється творчий і особистісний портрет К. П. Степанкова.

Вдячним матеріалом, як з погляду джерелознавчого потенціалу щодо висвітлення питань історії українського театру, так і як матеріал дослідження театрознавчої та кінознавчої проблематики є фільми спільної тематики, зняті різними режисерами в різний час. Наприклад, фільми “Наталія Ужвій” (1959 р., од. обл. 4651), режисер Сергій Параджанов. Це одна з перших робіт митця. Картина знята у ліричному ключі, містить величезний масив “театральної кінохроніки” – фрагментів з вистав, кадрів із художніх кінофільмів. Образ актриси фактично створюється за допомогою показу зіграних нею героїнь. “Наталія Ужвій” (1978 р., од. обл. 7280), режисер Микола Джинджиристий. *У фільмі, крім фрагментів вистав (серед них і сцени з легендарної вистави театру “Березіль” “Гайдамаки” у постановці Л. Курбаса. Н. Ужвій – у ролі ведучої) та кінофільмів за участю актриси, включено інтерв'ю Н. Ужвій, її спогади про початок свого творчого шляху, про М. Заньковецьку, Л. Курбаса, Г. Юру, період Другої світової війни, зустрічі із шанувальниками, участь у різних заходах, виступи, а також спогади колег-акторів та режисерів про роботу з Наталею Михайлівною. У стрічці режисера Людмили Михалевич “Наталія Ужвій. Доля” (1991 р., од. обл. 11576) акцент робиться на особистому житті актриси, трагічних і маловідомих сторінках її долі, через призму нелегких життєвих перипетій розглядається творча діяльність.*

Цінна інформація з історії українського театру може бути й у документальних фільмах, присвячених суспільному життю країни, подіям громадського життя чи фільмах про митців та діячів культури, дотичних до сфери театру. Зокрема, у фільмі “Київ” (1944 р., од. обл. 553) як один із епізодів життя визволеної від фашистів столиці України показано репетицію вистави за п’єсою М. Старицького “Ой не ходи Грицю та й на вечорниці” (у кадрі – актори Київського українського драматичного театру ім. І. Франка Г. Юра, Н. Ужвій, Ю. Шумський, Ф. Барвінський), репетиції опери М. Вериківського “Наймичка” у Київському театрі опери та балету України ім. Т. Г. Шевченка, підготовку акторів до вистави (З. Гайдай, М. Литвиненко-Вольгемут, І. Паторжинський у гримерній), сцени з опери. Кінофільм “Перебування на Україні делегації українських прогресивних організацій Канади і США” (1948 р., од. обл. 538) містить хронікальні кадри з вистав “Украдене щастя” Київського українського драматичного театру імені І. Франка, “Ярослав Мудрий” Харківського драматичного театру імені Т. Г. Шевченка (в ролі Ярослава Мудрого – І. Мар’яненко). У фільмі “Борис Лятошинський” (1994 р., од. обл. 12157) диригент Львівського оперного театру Ю. О. Луців детально розповідає про роботу над відновленням після довгого замовчування опери Б. М. Лятошинського “Золотий обруч” за повістю І. Я. Франка “Захар Беркут”. Показано ескізи костюмів, роботу над декораціями в художніх майстернях, сценічне оформлення, фрагменти репетицій.

Важливу групу кінодокументів (понад тридцять одиниць обліку) становлять фільми-вистави. Це спектаклі, зняті на плівку безпосередньо в театрі чи телевізійному павільйоні та телевізійні версії вистав з використанням можливостей кіно, включенням відеоряду, відсутнього в театральній постановці. Переважно це вистави Київського українського драматичного театру ім. І. Франка та Київського російського драматичного театру ім. Лесі Українки. Найбільш ранніми документами є фільми-вистави легендарних постановок “Украдене щастя” за драмою І. Я. Франка (1952 р., од. обл. 8003) у виконанні акторів Київського українського драматичного театру ім. І. Франка (режисер-постановник – Г. П. Юра, в ролях – Н. М. Ужвій, А. М. Бучма, В. М. Добровольський, М. Ф. Яковченко, Н. К. Копержинська), “Діти сонця” за п’єсою М. Горького (1956 р., од. обл. 5913) у виконанні акторів Київського російського драматичного театру ім. Лесі Українки (режисер-постановник – М. Ф. Романов, В. О. Неллі, в ролях – М. Ф. Романов, Ю. С. Лавров, О. І. Борисов, Л. П. Карташова). Крім фільмів-вистав драматичних творів, у фондах архіву зберігаються фільми-опери, фільми-балети, наприклад, фільм-балет за однойменною драмою Лесі Українки “Лісова пісня” (1971 р., од. обл. 6345) у постановці Київського театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка (композитор – М. А. Скорульський, автор

лібрето – Н. М. Скорульська, балетмейстер-постановник – В. І. Вронський, у ролях – А. В. Гавриленко, В. П. Ковтун, В. Г. Некрасов, Р. О. Хилько), фільм-опера “Спокута” за мотивами опери М. Вериківського “Наймичка” (1985 р., од. обл. 10006) (композитор – М. І. Вериківський, режисер-постановник – Р. Олексів, у ролях – Л. Л. Забіляста, О. М. Реус-Петренко, Г. О. Туфтїна, В. І. Федотов).

Фільми-вистави – дуже цінний архівний матеріал, вони дають найбільш цілісне уявлення про ту чи іншу виставу, зберігають візуальну інформацію про акторські й режисерські роботи, які вже стали класикою українського театру ХХ ст.

“Театральна” фонотека ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного включає понад дві з половиною тисячі аудіодокументів. У цьому масиві джерел можна виокремити дві умовні жанрові групи:

- радіопостановки;
- радіопрограми про театр.

До першої групи належать студійні адаптації театральних вистав, радіокомпозиції, радіовистави, створені в радіостудії спеціально для радіомовлення, записи з трансляції театральних постановок. У фондах архіву зберігаються аудіоінтерпретації драматургії, прози, поезії вітчизняної та світової літератури, знакові вистави театрів Києва та України. Ця документальна колекція може бути ґрунтовною базою для вивчення розвитку українського радіотеатру як специфічної галузі театрального мистецтва, її комплексне дослідження дозволить простежити творчу динаміку, режисерські знахідки, зміни в технології запису вистав, унікальну, притаманну лише радіоспектаклям образність (за відсутності зображення головним інструментом створення образу, емоційного фону тут є голос актора, акустичний, музичний супровід), тематичний діапазон тощо.

У другій групі джерел за змістовим наповненням виокремлюємо чотири тематичні підгрупи:

- виступи театральних діячів на різних заходах (ювілейних вечорах, з’їздах, урочистих відкриттях театального сезону, під час гастролей тощо);
- творчі радіопортрети митців як самостійні, так і з циклу програм “Майстри радянського театру”, “Корифеї української культури”, “Життя і сцена”, радіожурналу “Театр”;
- радіомемуари – спогади акторів про корифеїв українського театру, свою роботу над тією чи іншою постановкою;
- лекції та науково-популярні розповіді про театр як вид сценічного мистецтва.

Радіопередачі про театр містять різноманітний фактичний матеріал, об’єктивну та особистісно-суб’єктивну інформацію й оцінку. Їх можна назвати своєрідним звуковим театральним літописом.

Огляд аудіовізуальних документів з фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, присвячених театру, свідчить, що вони містять значний інформаційний потенціал з історії українського театру ХХ ст. і можуть бути повноцінною джерельною базою для різновекторних наукових досліджень.

¹ Михайлова А. А. Сценография: теория и опыт/А. А. Михайлова. – М.: Советский художник, 1990. – 344 с.

² Соколов А. Б. “Визуальный поворот” в современной историографии. – Режим доступу <http://www.igh.ru/conf/tesis2/sokolov.html> – Назва з екрану; Мазур Л. Н. “Визуальный поворот” в исторической науке на рубеже ХХ–ХХІ вв.: в поисках новых методов исследования – Режим доступу http://ivid.ucoz.ru/publ/larro_150/mazur_ld/16-1-0-144 – Назва з екрану; Щербакова Е. И. Визуальная история: освоение нового пространства // Исторические исследования в России-III. Пятнадцать лет спустя/ Е. И. Щербакова / Под ред. Г. А. Бордюгова. – М.: АИРО XXI, 2011. – С. 472 – 479.; Оче-видная история. Проблемы визуальной истории России ХХ столетия: сб. ст. / [редкол.: И. В. Нарский и др.]. – Челябинск: Каменный пояс, 2008. – 476 с.

³ Белгородская Л. В. Англо-американский опыт визуализации российского исторического прошлого (по материалам справочно-энциклопедических изданий ХХ в.) / Л. В. Белгородская // Отечественная история. – 2007. – № 6. – С. 170.

⁴ Гедрович Ф. А. Технотронные документы – результат технически обусловленных форм письменности/ Ф. А. Гедрович// Вестник архивиста. – 1998. – № 2 (44). – С. 72 – 73.

⁵ Зайцева Е. В. Фотографии как исторический источник истории повседневности города Ставрополя середины ХІХ – начала ХХ веков/ Е. В. Зайцева – Режим доступу <http://www.newlocalhistory.com/node/59> – Назва з екрану.

⁶ Иванов В. Н., Сергеева В. К. Аудиовизуальные формы и средства культурного воздействия / В. Н. Иванов, В. К. Сергеева // Поиск (РАН. Ин-т соц.-полит. Исслед). – Вып.6, М.: РИЦ ИСПИ РАН, 2003. – С. 111–124.

⁷ Кобелькова Л. А. К вопросу об анализе информационного потенциала аудиовизуальных документов/ Л. А. Кобелькова // Вестник архивиста. – 1998. № 2 (44). – С. 74–75.

⁸ Коляда В. А. “Есть звуки, их значенье” / В. А. Коляда.– М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2008. – 248 с.

⁹ Магидов В. М. Кинофотофонодокументы как объект источниковедения (историография вопроса) / В. М. Магидов // Советские архивы. – 1991. – № 4 – С. 56–68; Магидов В. М. Кинофотофонодокументы как исторический источник / В. М. Магидов // Отечественная история. – 1992. – № 5. – С. 104–116.

¹⁰ Магидов В. М. Кинофотофонодокументы в контексте исторического знания / В. М. Магидов. – М.: РГГУ, 2005. – 394.

¹¹ Московский императорский Большой театр в фотографиях. 1860–1917: из собрания Музея Большого театра / [авт.-сост.: Т. Г. Сабурова, Е. А. Чуракова]. – М.: Кучково поле, 2013. – 341 с.

¹² ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 6353.

На примере документального массива ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного проанализован інформаційний потенціал аудіовізуальних до-

кументов как одного из источников изучения истории украинского театра XX века.

Ключевые слова: театральное искусство; история театра; исторический источник; фотография; кинофильм; аудиовизуальные документы; ЦГКФФА Украины им. Г. С. Пшеничного.

The author describes the informational potential of audio and visual documents for the study of history of Ukrainian theatre in 20 century on the example of documental files of the Central State Archives of Audio and Visual Documents of Ukraine named after H.S. Pshenychnyi.

Key words: the theatre art; the history of theatre; the historical source; the photography; the cinema; the audio and visual documents; the Central State Archives of Audio and Visual Documents of Ukraine named after H.S. Pshenychnyi.